

ALPINARIUM CZ. 1. – ISTOTA OGRODU SKALNEGO

Krystyna Pudelska, Kamila Rojek

Instytut Roślin Ozdobnych i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Institute of Ornamental Plants and Architecture Landscape, University of Life Sciences, Lublin
e-mail: kpudelska@autograf.pl

Streszczenie. „Alpinarium” definiuje się jako ogród typu rodzajowego o niewielkiej skali kompozycji, w którym wykorzystywane są rośliny piętra alpejskiego oraz innych miejsc skalistych. Współczesne ogrody alpejskie to obiekty specjalne, miejsce prezentacji szaty roślinnej gór urządzone dla celów naukowych przy różnych ośrodkach badawczych, naukowych czy kulturalno-oświatowych, to obiekty o dużym znaczeniu estetycznym i dydaktycznym, w których naturalne lub sztucznie tworzone skaliska są tłem dla roślin. W Europie pierwsze ogrody skalne pojawiły się pod koniec XVII w., ale największy ich rozkwit przypada na wiek XIX, wtedy bowiem wzrasta fascynacja Alpami i Tatrami, florą górską, wzrasta zainteresowanie ideą ratowania zagrożonych gatunków, a przede wszystkim ogród służy do prezentacji naturalnego piękna krajobrazu. Najczęściej te swobodne układy kamienne stanowiły wyodrębnione fragmenty tworzone w nowym duchu, ogrodów krajobrazowych, a także przedstawiały specjalne kolekcje prezentowane głównie w ogrodach botanicznych.

Słowa kluczowe: alpinarium, ogrody krajobrazowe

WSTĘP

Przeobrażenia w kształtowaniu ogrodów europejskich, jakie pojawiły się na przełomie XVII i XVIII w., wynikają z nowego spojrzenia człowieka na świat, jego stosunku do przyrody oraz zmian obyczaju, form życia towarzyskiego. Nowy typ ogrodu – ogród naturalistyczny – należy do jednostki, do człowieka szczęśliwego, który żyje w kontakcie z naturą i w harmonii z nią.

Idea nowej formy ogrodowej była koncepcją ówczesnych teoretyków, m.in. Francisa Bacona, Johna Milтона, Josepha Addisona czy poety i jednocześnie praktyka ogrodnika Alexandra Pope’a [Majdecki 2008]. Wszyscy ustanowili nowy stosunek do ogrodów, wychwalając urodę wolnej i nieskrępowanej przyrody oraz oceniali krytycznie istniejące ogrody barokowe. Joseph Addison w 1712 r. w czasopiśmie „The Spectator” pisał:

Twory przyrody miłsze są dla wyobraźni aniżeli dzieła sztuki. Twory przyrody tym miłsze, im bardziej upodobniają się do dzieła sztuki. Natomiast dzieła sztuki tym są przyjemniejsze, im większe łączy je podobieństwo z wytworami przyrody [Addison 1767].

Ryc. 1. Salvatore Rosa – Krajobraz z rzeką Apollem i jaskinią Sybilli [Internet1]

Fig. 1. Salvatore Rosa – River Landscape with Apollo and the Cumaean Sibyl [Internet1]

Ryc. 2. Widok fragmentu ogrodu z wielką skałą –Mortefontaine [Majdecki, 2008, str. 149]

Fig. 2. View of a fragment garden with a large rock – Mortefontaine [Majdecki, 2008, p. 149]

Inspiracją dla ówczesnych założycieli parków naturalistycznych było także malarstwo romantyczne. Wielkie zainteresowanie twórczością słynnych pejza-

żystów, do których należeli: Salvatore Rosa, Claude Lorraine czy Nicolas Poussin sprawiło, że obrazy tych twórców znalazły odzwierciedlenie w sztuce ogrodowej (ryc. 1). Malarskie przedstawienia krajobrazowe zwracały uwagę na malowniczość, niezwykłość oraz surowość przyrody, stając się wzorem piękna naturalnego. Krajobrazy z dziką scenerią skał, wodospadów, majestatycznych gór, pejzaże urozmaicone ruinami świątyń, budowli antycznych czy scenerie nawiązujące do mitu arkadyjskiego oddziaływały na wyobraźnię twórców ogrodów.

PIERWSZE OGRODY SKALNE I ALPINARIA

„Alpinarium” definiuje się jako ogród typu rodzajowego o niewielkiej skali kompozycji, w którym wykorzystywane są rośliny piętra alpejskiego oraz innych miejsc skalistych [Siewniak i Mitkowska 1998]. W nowo powstających ogrodach krajobrazowych zbliżeniu „do natury” pomagały różne środki: ogrodowa architektura stylizująca, np. wiejskie domy, używanie nie obrobionych materiałów: słomy, kory drzew, kamieni lub ich imitacji, dziwnie ukształtowane grupy zieleni, sielskie polany, zbiorowiska kamieni czy pozorowane skały oraz nowe rośliny sprowadzane z różnych części świata. Elementy kamienne, jak grot, jaskinie, pieczary, skaliste wzgórza (ryc. 2) miały ukazywać zróżnicowaną rzeźbę terenu, piękno danego miejsca, ale również podkreślać niedostępność gór czy romantyczny charakter założenia. Wzrastające zainteresowanie rzadkimi gatunkami, w tym również florą górską, spowodowało, że w programie ogrodów krajobrazowych znalazło się miejsce dla ekspozycji roślin alpejskich. Ogrody skalne stały się ozdobą większych założeń. Wśród głazów i kamieni sadzono rośliny wysokogórskie na wzór ich naturalnego środowiska.

W ogrodach prywatnych – przypałacowych, dworskich – wygląd kompozycji skalnych zmieniał się stopniowo. W XVIII-wiecznych założeniach preferowano układanie kamieni w formie grot i jaskiń, a także dużych masywów kamiennych. Szczeliny pomiędzy kamieniami obsadzano bujnie górkimi bylinami, a dodatkowym wyposażeniem tych kamiennych układów mógł być element wodny – źródło, strumień, potok czy wodospad. Z czasem ogrody skalne zyskiwały coraz bardziej naturalny charakter. Budowano je z miejscowego materiału kamiennego, ułożonego tak, by prezentowały górskie krajobrazy. Ich wielkość zależała od powierzchni całego obiektu oraz zasobności właściciela. Sytuowano je najczęściej w pobliżu tarasów, w miejscu możliwie najbardziej eksponowanym. Często zajmowały ogromne tereny, a pieczę nad nimi sprawował specjalny personel ogrodowy.

Pierwszy opisany ogród skalny Physic Garden z roślinnością alpejską powstał w 1772 r. w Chelsea [Böhm 1974]. Otrzymał nazwę „rockery”, do jego utworzenia zużyto bowiem ponad 40 t skał składających się m.in. ze starych kamieni pochodzących z londyńskiej twierdzy Tower [Spencer-Jones 2008], ale

głównym kruszywem była lawa przywieziona z Irlandii w roku 1780 przez ekspedycję Sir Josepha Banksa – angielskiego botanika, naturalisty i członka Royal Society. W podobnej stylistyce naturalnych krajobrazów alpejskich w 1775 r. ogrodnik i pejzażysta Thomas Blaikie zaprojektował dla księcia d'Artois wnętrze w parku przy zamku Bagatelle w Bois de Boulogne. W tym ogrodzie angielsko-chińskim umieścił malownicze scenerie prezentujące odsłonięte skały, kamienne kaskady, jeziora [Hobhause 2005]. Dzisiaj Parc de Bagatelle stanowi jeden z czterech należących do paryskiego ogrodu botanicznego. Innym rozwiązaniem stanowiącym kolekcję roślin alpejskich w obrębie założenia pałacowego było alpinarium w Schönbrunn, w którym od roku 1810 na polecenie arcyksięcia Johanna, brata cesarza austriackiego Franciszka I, zaczęto gromadzić roślinność Alp austriackich. W 1865 r. kolekcję przeniesiono do ogrodów przy Belwederze, na powierzchnię 3000 m² i wzbogacono ją o nowe gatunki flory wysokogórskiej. Wyposażeniem tego alpinarium był m.in. dom alpejski [Bóhm 1974], znany był również z bogatej kolekcji bonsai. Obecnie alpinarium przy Belwederze gromadzi ponad 4000 gatunków roślinności górskiej z całego świata.

Jednak w XVIII i XIX w. najwięcej ogrodów skalnych powstawało na terenie Anglii. Anglicy zauroczeni Alpami stali się pionierami w tworzeniu przeróżnych realizacji prezentujących roślinność wysokogórską i ich naturalne środowisko. I tak w roku 1838 lady Broughton w swoim ogrodzie w Hoole Hause poleciła odtworzyć w miniaturze dolinę Chamonix. Ta kompozycja kamienna osiągająca 8 m wysokości została stworzona z szarego piaskowca, kwarcu, szpatu i białego marmuru oraz uzupełniona krzewinkami i roślinami zielnymi rosnącymi w wysokich partiach gór. Z kolei w 1900 r. Sir Frank Crisp – prawnik a zarazem zapalony ogrodnik, zwłaszcza wielki entuzjasta ogrodów alpejskich – wybudował ogród skalny w Friar Park koło Hanley. Crisp stworzył alpinarium z około 4000 ton kamienia przywiezionego z doliny Tamizy. Umieścił m.in. pomniejszony model Matterhornu, szczytu w Alpach Zachodnich, z alabastrem imitującym śnieg [Hobhause 2005]. Właściwe warunki znalazło tam ponad 2500 gatunków roślin alpejskich (ryc. 3).

Przy tworzeniu niektórych krajobrazów naturalnych niekiedy wpadano w przesadę. Obok formacji skalnych i roślinności stosowano rekwizyty w postaci glinianych lub gipsowych figur zwierząt (krowy, owce), ludzi, modele szałasów pasterskich [Krejca i Jakabova 1986]. Wszystkie te założenia stały się wzorem dla nowo zakładanych ogrodów skalnych i kolekcji flory wysokogórskiej.

Liczba odwiedzających europejskie łańcuchy górskie stale rosła. Botanicy, miłośnicy przyrody w czasie swoich podróży badawczych, wypraw poznawali szczególne warunki fauny i flory Alp. Przywozili rośliny, nasiona, które przekazywano do prywatnych kolekcji lub jednostek badawczych – ogrodów botanicznych. W roku 1775 r. dzięki znanemu lekarzowi i filantropowi dr John Fothergillowi właścicielowi ogrodu, w którym zgromadził cenne gatunki roślin z całego świata, do Królewskiego Ogrodu Botanicznego w Kew trafiło wiele „rzadkich i ciekawych roślin” z Alp Szwajcarskich [Hobhause 2005].

Ryc. 3. Ogród skalny w Friar Park – widok współczesny [Internet2]

Fig. 3. The rock garden in Friar Park – present view [Internet2]

Pierwsze alpinaria w ogrodach botanicznych urządzone były w warunkach górskich: w Genewie, Champex, Innsbrucku czy Zakopanem. Wykorzystywano tam naturalne środowisko dla wzrostu i rozwoju roślin z terenów górskich. Ale tego typu ogrody tworzone były również w warunkach nizinnych: w Kew, Monachium, Pruhonicach, Wrocławiu. Wymagały wtedy odtworzenia warunków – świetlnych, temperatury, podłoża – jak najbardziej zbliżonych do naturalnych.

Jednym z pierwszych alpinariów było założone w 1875 r. przez botanika Antona Knera von Marilaun w Tyrolskim Ogrodzie Botanicznym w Innsbrucku, w którym zgromadził i uprawiał gatunki rosnące w Dolomitach. Po śmierci Knera w roku 1898 ogród przestał funkcjonować, ale w latach 20. XX w. jego rekonstrukcję rozpoczął dr Georg Heinsheimer, rektor uniwersytetu w Innsbrucku. Anton Kerner von Marilaun pozostawił wiele publikacji poświęconych geografii roślin i fytosocjologii. Bogatą wiedzę o uprawie roślin alpejskich zamieścił w książce „Die Kultur der Alpenpflanzen” wydanej w 1864 r. [Krejca i Jakobova 1986].

W 1889 r. założono istniejące do dziś alpinarium o nazwie „La Linnea” w Genewie, a w roku 1924 z inicjatywy przemysłowca, inżyniera i pasjonata gór Jean-Marcel Auberta powstało alpinarium – Flore-Alpe w Champex. Aubert zakupił parcelę o powierzchni 600 m² i razem z ogrodnikami, m.in. z Henri Correvonem, Teodorem Katzem systematycznie wzbogacał ogród o nowe gatunki, również powiększając jego obszar. Obecnie ogród Flore-Alpe w Champex liczy ponad 3000 gatunków wysokogórskich sprowadzonych z pasm górskich całego świata. Szczególnie liczne są kolekcje pierwiosnków, roślin z rodziny skalnicowatych i goryczkowatych oraz róż [Loizeau 2007].

Ryc. 4. Alpinarium w Ogrodzie botanicznym we Wrocławiu (fot. K. Rojek, 2008)

Fig. 4. Alpine plants in the botanical garden in Wrocław (phot. K. Rojek, 2008)

Ryc. 5. Przekrój geologiczny w Ogrodzie botanicznym we Wrocławiu (fot. K. Rojek, 2008)

Fig. 5. Geological cross-section in the botanical garden in Wrocław (phot. K. Rojek, 2008)

W Polsce jedno z pierwszych alpinariów wybudowano w ogrodzie botanicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Zostało założone w roku 1836 przez prof. Alojzego Estreichera. Przez lata gromadzono tam rośliny pochodzące z Karpat, Bałkanów, Alp, Pirenejów i gór Kaukazu. Obecnie w alpinarium rośnie około 500 gatunków i odmian flory wysokogórskiej. Górskie rośliny siedlisk wilgotnych oraz ziołorośli obejrzeć można w alpinarium nad stawem [Łukaszewicz i Puchalski 2002]

W jednym z najstarszych polskich ogrodów botanicznych, przy Uniwersytecie Wrocławskim alpinarium, które wybudowano na przełomie XIX i XX w. składa się z kilku pagórków skalnych, malowniczo położonych nad południowo-wschodnim brzegiem stawu. Na każdym ze wzniesień rosną gatunki pochodzące z gór Europy Środkowej (Alp, Karpat), Europy Południowej (Pireneje, Apeniny, Półwysp Bałkański), Białego Wschodu, Azji Wschodniej, Ameryki Północnej i Nowej Zelandii (ryc. 4). Na terenie ogrodu alpejskiego znajduje się jedna z osobliwości – wybudowany ponad 100 lat temu przekrój geologiczny złoża węgla kamiennego pochodzących z okolic Wałbrzycha (ryc. 5).

Malownicze położenie prezentuje alpinarium w Ogrodzie Botanicznym w Lublinie, które powstało wg projektu prof. Dominika Fijałkowskiego w roku 1966. Alpinarium zlokalizowane jest na wysokim 25-metrowym lessowym zboczu, o nachyleniu 5° i zajmującym powierzchnię 0,5 ha. Jest usytuowane nad doliną rzeki Czechówka i od północy przechodzi w rozległą płaską wierzchowinę urozmaiconą wąwozami z bogatą szatą roślinną. Część wschodnia alpinarium zbudowana jest ze skał zasadowych, głównie wapieni dolomitowych, jurajskich, kredowych i trzeciorzędowych, zachodnia ze skał kwaśnych: piaskowców i granitów, również środkiem przebiega grzbiet bazaltowy. Większość gatunków rosnących się w lubelskim alpinarium (ok. 500 taksonów) pochodzi z gór Europy, głównie Karpat, Alp i Sudetów oraz Kaukazu i z Himalajów [Łukaszewicz i Puchalski 2002].

Bardzo ważnym ośrodkiem dydaktyczno-rekreacyjny jest Górski Ogród Botaniczny im. Mariana Raciborowskiego w Zakopanem. Jest to ogród regionalny z kolekcją ponad 600 gatunków roślin tatrzańskich należących do 290 rodzajów i 72 rodzin. Ogród zajmuje obszar Kotliny Zakopiańskiej, wzgórza Antałówka. W środowisku naturalnym, na wysokościach powyżej 800 m n.p.m. można zobaczyć najbardziej typowych przedstawicieli flory Tatr, jak np. liczne gatunki skalnic *Saxifraga*, goryczek *Gentiana*, limbę *Pinus cembra* oraz szarotkę *Leontopodium alpinum*. W ogrodzie zgromadzono niemal cały komplet endemitów i subendemitów karpackich oraz tatrzańskich (np. gatunek warzucha tatrzańska *Cochlearia tatrae*). Spośród paleoendemitów zachodniokarpackich wieku trzeciorzędowego na szczególną uwagę zasługują: skalnica tatrzańska, ostróżka tatrzańska oraz goździk lśniący. Szczególnie cenną kolekcję stanowią rzadkie, ginące i zagrożone gatunki w liczbie 24, zamieszczone na „czerwonej liście” flory Polski oraz flory Karpat, np. *Dryopteris villarii* czy *Sibbaldia procumbens* [Łukaszewicz i Puchalski 2002].

PODSUMOWANIE

Zwrot w twórczości ogrodowej przełomu wieków XVIII i XIX ku przyrodzie skierował zainteresowania botaników, ogrodników, pejzażystów na niedostępne, majestatyczne góry. Te nowo poznawane regiony wysokogórskie, nowe krajobrazy, nieznana dotąd roślinność znalazła miejsce w ogrodach naturalistycznych. Ogrody, których szkieletem był kamień stały się elementem większych założeń, a także stanowiły kolekcje specjalne. Obie formy służyły do celów popularyzatorskich i estetycznych. Dzięki miłośnikom, pasjonatom gór poznano i rozpowszechniono roślinność alpejską.

Obecnie kompozycje skalne są jednym z najmodniejszych sposobów aranżacji ogrodu prywatnego oraz organizacji przestrzeni publicznej. Na tarasach i na płaskich dachach. Do ich urządzenia wykorzystuje się tworzywo kamienne i różne gatunki roślin, nie tylko wysokogórskich. Współcześnie alpinaria w czystej formie można odnaleźć w ogrodach botanicznych czy dawnych założeniach krajobrazowych.

PIŚMIENNICTWO

- Addison J., 1767. *The Spektator*. t. 6, nr 414, 72.
Böhm C., 1974. *Kwiaty ogrodów skalnych*, PWRiL, Warszawa.
Hobhouse P., 2005. *Historia ogrodów*, Wyd. „Arkady”, Warszawa, 468 ss.
Krejca J., Jakabova A., 1986. *Rośliny skalne*, PWRiL, Warszawa,
Majdecki L., 2008. *Historia ogrodów*, t. 2, PWN, Warszawa, 492 ss.
Loizeau P.A., 2007. *Le Jardin Alpin de Champex passe en mains valaisannes*. La feuille verte – Journal des conservateurs et jardin botaniques, nr 38, 7–8.
Łukasiewicz A., Puchalski J., 2002, *Ogrody botaniczne w Polsce*, ARWA, Warszawa, 362 ss.
Siewniak M., Mitkowska A., 1998. *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Oficyna Wyd. RYTM, Warszawa, 350 ss.
Spencer-Jones R., 2008, *1001 ogrodów, które warto w życiu zobaczyć*, Muza, Warszawa, 960 ss.
- Źródła internetowe:
1. http://www.topofart.com/artists/Salvator_Rosa/
2. <http://4.bp.blogspot.com>

ALPINE GARDEN. PART 1 – THE ESSENCE OF ROCK GARDEN

Abstract. The first rock gardens were created in the end of seventeenth century in Europe, but their greatest development occurred in the nineteenth century. Then increased fascination with the Alps and the Tatra Mountains, mountain flora and intensified interest in the idea of saving endangered species. Above all the garden was used for the presentation of the natural beauty of the landscape. Mostly these free of stone arrangement were extracted from the new type of gardens – landscaped gardens, but also they presented plants of special collections mainly in botanical gardens.

Key words: alpine garden, landscape gardens